

RIIGIKÄSITLUS PÄRAST METODOLOOGILISE RAHVUSRIIKLUSE KRIITIKAT

LEIF KALEV

1. SISSEJUHATUS

Riigi mõiste on akadeemiliselt tule all olnud pikka aega ja ka riigiteaduslikule kriitikale hakkab juba sajandi jagu kultuurikihti kogunema (vt nt Bevir, Rhodes 2010, Jessop 2015). Palju sellest on osutunud moevooludeks, mis esiletõusu järel on hääbunud, kohati küll riigikäsitlust rikastades.

Teistsuguse mõjuga on olnud 1970-ndate järel hoo sisse saanud kultuuriiline pööre riigi- ja laiemalt ühiskonnateadustes, mille üks selgeid tähiseid on olnud metodoloogilise natsionalismi ehk rahvusriikluse kriitika (Wimmer, Glick Schiller 2002, Beck 2002, Beck, Sczneider 2006, Chernilo 2006a,b, 2008, 2010, 2011, eesti keeles Kalev jt 2015). See on viinud riigi laiemale ja mitmekesisemale mõtestamisele, aga jõudnud ka eituste ja hüperglobalismini ning viimaste vastureaktsioonina rigiidse formalismi ja positivismi. Eri käsitlused on arenenud rööbiti nüüdisriikide praktilise toimimise hehtilisusega (vt nt Sørensen 2004, Brock jt 2012, Leibfried jt 2015, Davies 2018), ehkki siin ei pea tingimata olema otsest seost.

Edasiliikumine niisugusel vastuolusid täis väljal on keerukas, ent siiski võimalik. Üheks võtmeks on alustada kriitikast endast ja leida sellest uusi võimalusi. Metodoloogilise rahvusriikluse kriitikat arvestavad uurimissuunad on mitmekesised ja arenevad jätkuvalt edasi. Laiema toetusega tervikliku positiivse programmi, metodoloogilise rahvusriigijärgsuse või postnatsionalismi kujundamine on osutunud keeruliseks ning olnud hüplev. Järgnevalt püüan läheneda tava-pärasest erineva nurga alt.

Keskendun küsimusele, kuidas käsitleda riiki metodoloogilist rahvusriigijärgsust arvestades. See on omalaadne proovikivi kogu kriitilise traditsiooni ja metodoloogilise rahvusriigijärgsuse jaoks. Positiivne programm peab suutma tegeleda ka riigi mõistega, isegi kui selle üle saab pidevalt vaielda ja see kogu aeg muutub. Ning kuivõrd riigid polegi midagi antut, vaid üks inimelu korraldamise viise, mis ajas teisenevad (Sørensen 2004, mahukas ülevaatekäsitlus Leibfried jt 2015), on hea aeg-ajalt sellealased seletusraamistikud läbi mõelda ja neid vajadust mööda kohandada.

Esmalt tutvustan ülevaاتlikult metodoloogilise rahvusriigi kriitikat ja sellega tavapäraselt haakunud ühiskonnaseletuskatseid, tuginedes varasemale eestikeelsele käsitlesele (Kalev jt 2015, osalt ka Kalev 2009) ning kohandades seda siinse artikli rõhuasetusega. Rohkem tähelepanu pööran moderniseerumisteooria pärandi eristamisele üldisema kasutusega riikluse joontest.

Seejärel vaatlen ja sünteesin moderniseerumisteooria piirangute ületamise potentsiaaliga käsitlusvõtmeid: riigi laias ja kitsas tähenduses eristust, relatsiooni- list ja strateegilis-relatsioonilist lähenemist, konstruktivismi, uusinstituationalismi ja metavalitsetust. Selle käigus saab nähtavaks metodoloogilise rahvusriigijärg- susega sobiva riigi käsitlemise loogika, mis on lõpus kokku võetud ja kriitikaga suhestatud.

2. KRIITIKA PÕHILIINID

Kokkuvõtlikult tähendab metodoloogiline rahvusriiklus kriitikute jaoks, et rahvust, riiki ja ühiskonda võetakse inimelu endastmõistetava korraldusvormi ja analüüsiraamistikuna. Chernilole (2006) tuginedes võib eristada kahte põhilist metodoloogilise rahvusriikluse kriitika lainet. Esimene sai alguse 1970. aastatel, mil kritiseeriti rahvusriiki kui loomulikku kaasaja „ühiskonna“ representatsiooni ning unustati rahvusluse ideoloogiline roll (Smith 1979, 1983). Teine tekkis aastatuhandevahetuse paiku, selles kritiseeriti eeskätt rahvusriigi kui konteineri piiratust ühiskondlik-poliitiliste nähtuste uurimisel üleilmastumise kontekstis (nt Wimmer, Glick Schiller 2002, Beck 2002).

Sellest tuleneb kaks kriitika põhiliini: ajalooline ja kontseptuaalne. Ajalooline kriitika käsitleb seda, kuidas kaldume moderniseerumist nägema ühemõttelise liikumisenägelikkuna läänelikku modernsesse ühiskonda ja rahvusriiki ega märka seetõttu sündmuste ja teooriate kirjusust ning pidevat konkurentsi. Kontseptuaalse kriitika huvikeskmes on aga see, kuidas metodoloogiliselt rahvusriiklik alusraamistik kallutab meie analüütilist mõtlemist (Chernilo 2008). Veidi täpsemalt võib välja tuua viit tüüpi kriitikat: naturaliseerimine, rahvusluse poliitilise rolli alahindamine, andmestiku rahvusriigipõhine kallutatatus, eksitavus üleilmastuva maailma kontekstis ning ebaadekvaatne reduktsionism ja mehaanilisus.

Naturaliseerimine tähendab, et rahvusriigi ja modernse ühiskonna raamistikku peetakse loomulikuks ja selle üle kasutamisel ei mõelda. Siin on tegemist kahemõttelise kriitikaga: kuna (teoreetiline mõõde) seniste käsitluste metateooria naturaliseerib oma uurimisühikud ehk muudab rahvusriigi ainuvõimalikuks keskkonnaks, mille raames modernset ühiskonda analüüsida, siis (empiiriline mõõde) loob see mitmekesisest sotsiaalsest tegelikkusest ühekülgse pildi, mis pole küll täiesti vale, ent jätab osa tahke katmata. Rahvusriik ja modernne ühiskond pole igavesed ega etteantud, vaid ajas muutuvad nähtused, mille käsitlused on samuti ajas muutunud. Modernset ühiskonda kui ajaloolist nähtust tuleb eristada inimeste sidusa koosluse analüütilisest mõistest, nagu ka modernset riiki tuleb

näha inimkogukondade poliitika ja valitsemise korraldamise ühe, ehkki meie ajal põhilise vormina. Inimtegevust ja ühiskonna arengut seletades ei tuleks neid kirjeldada rahvusriigi mõttes sobiva või anomaalsena, vaid püüda mõtestada nähtust kohases taustaraamistikus (nt Wimmer, Glick-Schiller 2002, Beck, Sznaider 2006, Chernilo 2008).

Rahvusluse alahindamist rõhutav kriitika toob välja, et metodoloogilise rahvusriikluse võtmes teadlased pole osanud adekvaatselt mõtestada rahvuslust ning selle rolli ühiskonnas ja riikluses. See põhineb olulisel määral Anthony D. Smithi töödel, kes väidab, et paljude sotsiaalteaduste klassikute (nt Marx, Durkheim, Weber, Parsons) kirjutistes nähakse rahvuslust millegi vanamoelisena, mille modernse ühiskonna ratsionaliseerumine järk-järgult ajaloo prügikasti pühib (Smith 1983). Smith näitab oma etnosümbolistlikes uurimustes, et rahvuslus ei ole mitte ainult üks moderniseerumise tegur, vaid midagi enam, ning see ei kao kuhugi ja avaldab mõju ka tänapäeval. Samuti püüavad tema arvates mõned autorid (nt Gellner 1983, 1997) seletada rahvusluse, riigi ja demokraatia arengut eristavana, eirates nende vastastikust koostoimet. Kriitika on ka siin kahemõõtmeline, kuid selle lähtepunkt on sedapuhku tõdemus, et kuna rahvuslus on jäänud ka modernse ühiskonna tingimustes oluliseks sotsiaalseks nähtuseks (empiiriline mõõde), siis järelikult teooria, mis ennustab vastupidist, on kaheldava väärtusega (teoreetiline mõõde).

Üks osa kriitikast on suunatud selle vastu, et andmeid kogutakse ja analüüsitakse enamasti riikidepõhiselt. See kriitika on metodoloogilise rõhuasetusega ning siit pärineb nimetus „metodoloogiline rahvusriiklus“, mis iseenesest on mõnevõrra eksitav, sest kritiseeritakse ju mitte ainult metodoloogiat, vaid ka selle aluseks olevaid üldteoreetilisi eeldusi ning empiirilisi väiteid. Andmete kogumine ja analüüs riikide kaupa teeb paremini nähtavaks metodoloogilise rahvusriikluse teoreetilise raamistikuga sobivamad nähtused, samas kui hargmaised diskursused ja praktikad, näiteks sajandeid eri riikides harusid omavate armeenia ja juudi perekondade lood, jäävad kõrvale (Chernilo 2008: 8). Ent küsimus pole vaid üksikisikutest. Briti, Prantsuse või kasvõi Portugali ühiskonna ja riikluse mõistmine impeeriümide mõju arvestamata või Iiri majandusime seletamine USA jt välisiirlaste panust arvestamata jätab kõrvale hulga olulisi tegureid. Mõistagi on niisugused erisused empiirilise tegelikkuse kogemises ja mõtestamises jätkuva vaidluse ja uurimistöö objekt. Selle taustaks on ka erinev hinnang tänapäeva olustikule: kas elame kosmopoliitsel ajastul või on meil endiselt rahvusriigid, mis kaitsevad uusliberalismi ja uusimperialismi eest? (Chernilo 2008: 16)

Kriitika objektiks on ka tänapäevane sotsiaalteaduste mõisteaparaat ja teoreetilised lähtekohad laiemalt (Chernilo 2008: 16). Radikaalsemate autorite (nt Faist 2000, Rosenau 2004, Ferguson, Mansbach 2004, 2008) meelest on selgepiirliste riikide ja ühiskondade põhine lähenemine eksitav, kuna see on välja töötatud rahvusriikide kontekstis ning suunatud nende sotsiaalse tegelikkuse seletamisele ja standardiseerimisele rahvusriikliku valitsemise võtmes. Selle asemele pakuvad

nad relatsioonilisel metateoorial põhinevaid käsitlusi, nagu maailma jaotumine võimukeskuste mõjualadeks, poliitruumideks (*polity*) või suhtevõrgustikel ja sotsiaalsel kapitalil põhinevateks hargmaisteks ruumideks, mis ei pea tingimata olema territoriaalsed. Ka siin on tegemist kahemõttelise kriitikaga: mahuti, konteineri tüüpi mõisteid, nagu riik, peetakse eksitavaks (teoreetiline mõõde), sest need on loodud teistsuguses ajaloolises kontekstis, mis erineb tänapäevasest (empiiriline mõõde).

Eelnevat võimendab struktuurfunktsionalismi, positivismi ja reduktsionismi laiem kriitika, mis on riigi mõtestamise jaoks küllalt oluline. Esiteks seatakse siin küsimuse alla suure abstraktsiooniga ja ajatute raamistike alusel kujundatud seletuste kasutegur ajalooliste ja ruumiliste nähtuste ja kontekstide mõistmisel, see jääb sageli väga piiratuks. Tegelikkus on mitmekesisem ja muutlikum, kui abstraktsed muutujad näitavad. Teiseks kritiseeritakse laiemalt loodusteaduslike mõjutustega modernistlik-empiirilist või mehaanilis-analüütilist lähenemist, kus inimeste toimimist püütakse seletada redutseeritult või robotlikult, arvestamata nende valikute mitmekesisust ja loovust ehk kultuurifiltrit, sellega kaasneb sageli reifitseerimine (Bevir, Rhodes 2010). Siin on kriitika keskmes riigi reifitseerimine ehk esemestamine. Viimane tähendab, et mingit ühiskondlik-kultuurilist nähtust võetakse kindlakujulise, autonoomse ja suhteliselt muutumatuna. Samas teame, et ühiskond, kultuur ja ka riik muutuvad pidevalt.

3. ALTERNATIIVIDE SUUNAS

Kriitikute positiivne programm on mitmekesine (vt täpsemalt Kalev jt 2015). Enamikku ühendab väide, et rahvusriik kui üksus pole oma ulatuselt alati sobiv analüüsiühik, jäädes kas liiga piiratuks või hoopis ülearu avaraks. Sellest saab edasi liikuda üsna erinevates suundades. Üks levinud alternatiivlähenemine on metodoloogiline üleilmsus ehk globalism, kus nähakse välja kujunemas üleilmset elukorraldust (nt Glick Schiller 2010). See võimendub eriti metodoloogilises kosmopolitismis, mis pakub üleilmse ühisidentiteedi alusena välja inimsuse ja kantiaanliku moraali ning leiab, et uue, kosmopoliitse olukorra (*cosmopolitan condition*) aluseks on uued, riigipiire ületavad, sageli üleilmsed riskid, mis on kõigile ühised ning seovad kõik üheks, sest lahendused on samuti riigiülesed (Beck, Sznaider 2006).

Teised autorid esindavad kontekstuaalset lähenemisviisi. Selle asemel et otsida universaalseid seletusi või üleilmset makrostruktuuri, on nende jaoks oluline mõista nähtusi nende omas kontekstis (rände puhul nt Massey jt 1998, Glick Schiller, Çağlar 2009). Siin on üks tuntumaid hargmaine käsitlus, kus vaadeldakse sotsiaalset reaalsust riigipiire ületavas võtmes, inimeste ja ettevõtete mitmest samaaegsest tegevuskohast makroregioonideni. Eeldatakse, et hõlmavamate uute analüüsiühikuteni jõuab siis, kui vaadelda hargmaiseid ruume, mis tekivad lähtuvalt sellest, et jagatud sotsiaalse, majandusliku ja teaberuumiga isikud võivad paikneda riigipiiridest sõltumatult, ent siiski moodustada ühiseid „kujutel-

davaid kogukondi“, nagu Benedict Anderson kunagi rahvust mõtestas. Siia kuulub näiteks Alejandro Portesi jt (2003) idee hargmaistest kogukondadest ja Thomas Faisti (2000) käsitus hargmaistest sotsiaalsetest ruumidest. Hargmaiste ruumide käsitluse kõrval on arenenud mitmetasandilise ja -toimijalise valitsetuse käsitlused, eriti Euroopa Liidu valitsemise (Hooghe, Marks 2001) ja demokraatia osas (Nicolaidis 2004).

Kolmandad autorid esindavad metodoloogilist individualismi, mis pakuti metodoloogilise natsionalismi alternatiivina välja juba kriitika esimeses laines 1970. aastatel. Metodoloogiline individualism võtab analüütiliseks alusühikuks üksikisiku ja tema tegevuse ning käsitab sotsiaalseid fakte üksikisikute tegevuse summana (Chernilo 2007: 11). Näiteks ei lähtu võrgustikupõhised käsitlused mitte niivõrd mahutitüüpi territoriaalsest analüüsiüksusest, kuivõrd eeldusest, et teatud huvide või taustaga inimestel on omavahelised sidemed ja nad kasutavad neid eesmärgipäraselt, eeskätt teatud voogude (teave, võim jm ressursid) edastamiseks (vt nt Castells 1996, 1997, 1998). Sellel, majandusteadusest tugevalt mõjutatud lähenemisel on ka omad puudused: nimelt ei anna see teooria olulisi seletusi toimijaid ümbritseva struktuuri kohta ja jätab seletamata ka seosed eri toimijate vahel (Hodgson 2007).

Kriitikute positiivsed programmid erinevad märkimisväärselt. Ühise joonena kipub aga kõrvale jääma riigi mõtestamine. See, et modernsed rahvusriigid pole ainsad inimelu korraldusviisid või et nad ajas muutuvad, ei ütle kuigi palju selle kohta, missugune siis on see suhtelisem ja kontekstuaalsem riik, kuidas tema toimimist mõtestada, mil viisil ta paigutub pakutavatesse uutesse raamistikesse ning suhestub uute mõistetega.

Ükski alternatiivraamistik pole ühemõtteliselt läbi löönud ning kriitikast saaks eeldatavasti tuletada veel mitmeid lisaalternatiive. Riigi (ümber)mõtestamine pole kriitikute huvikeskmes ja seda on pigem vähe käsitletud. Nii tuleb metodoloogilise rahvusriikluse kriitika tähendus riigi mõtestamise jaoks täpsemalt läbi analüüsida ja kujundada tekkivalt aluselt omakorda kriitikat arvestav riigikäsitlus.

Kokkuvõttes on see, mida seniste riigikäsitluste puhul kritiseeritakse, esiteks arusaam, et riik ja ühiskond on kattuvad ja lahutamatu seotud, teiseks, et see toimub modernse riigi vormis, mida võetakse ajas muutumatuna, kolmandaks, et niisugust korraldusmudelit nähakse üldkehtivana kontekstist sõltumatult ja positiivlikult standarditavana. Modernse rahvusriigi ja ühiskonna keskse lähenemise monopoli soovitakse asendada käsitlusega, mis võimaldaks arvestada inimkoosluste ja korralduspraktikate mitmekesisust ning muutuvust ajas.

Kriitika puudutab modernset riiki vaid teatud osas, mida ongi esmalt otsustavalt täpsustada. Alustame riigi mõistest, täpsustades riigi üldisi ja kontekstispetsiifilisi jooni, ning vaatleme modernsuse näitel, kuidas võtavad universaalsed jooned kontekstuaalseid esinemiskujusid. Esimeste järgnevate alapeatükkide rõhuasetus on denaturaliseerimisel ehk riigi mõiste laialiharutamisel, paindlikuks

ja analüütiliseks muutmisel. Edasi liigub tähelepanukese dereifitseerimisele ehk esemestatuse vähendamisele.

4. RIIGI MÕISTE ÜLDINE JA KONTEKSTUAALNE KIIHT

Kõige lihtsamalt võib riiki mõista inimeste vahendina ühiselu korraldamiseks. Veidi täpsemalt on riik riigiaparaadi ja kodanikkonna koostoimes kujunev terviklik või-mukorraldus ühiste eesmärkide määratlemiseks ja elluviimiseks, aga ka vastuolude valitsemiseks, mille põhitunnused on järgmised (Kalev 2011):

- Riik on sidus kogum võimuinstitsioonide, mis on suunatud tervikliku avaliku korra loomisele teatud maa-alal. Institsioonide all mõistetakse siduvaid ja püsivaid inimelu korralduslahendusi, mis ulatuvad lihtsatest tavadest (olla aus või pidada lubadusi) keerukate formaalorganisatsioonide (riigiaparaat) ja reeglistikeni (õiguskord). Selles protsessis kujunevad riigiaparaat ja tema kandepind, ühiskonnaks organiseerunud rahvas teatud maa-alal. Esimest võib nimetada riigiks kitsamas ja teist laiemas tähenduses.
- Riigiaparaadi ülesanne on saavutada kollektiivselt siduvad otsustused ja tagada, et riigi maa-alal elavad inimesed neid täidaksid. Riigi kaudu pakutakse selge ja terviklik mehhanism avalike eelistuste määratlemiseks ning nende vahel valiku tegemiseks. Samuti kujundatakse avaliku võimu taristu, et eelistused ellu viia.
- Riik on suveräänne, st kõrgeim võimuallikas oma maa-alal ja elanike suhtes. Riigiaparaat suudab end kehtestada nii teiste ühiskonna institsioonide (sisesuveräänsus) kui ka välisriikide suhtes (välissuveräänsus). Viimasega kaasneb *de iure* tunnustus rahvusvahelises suhtluses.
- Riik on legitiimne ehk arvestatava osa elanikkonna tunnustatud. Legitiimsusel võivad olla eri alused. Suurem toetus saavutatakse siis, kui tegutsetakse laia kandepinnaga ühiseesmärkide nimel ja pööratakse eri huvidele adekvaatset tähelepanu, ent sagedamini legitimeerib avalik võim end siiski lihtsalt õiguskorrale tuginedes.
- Riigiaparaadi tegevus kujundab avaliku sektori, mis eristub erasektorist tegevuse eesmärkide ja põhimõtete poolest. Avalik sektor määratleb ja viib ellu avalikke huve, kehtestab õiguskorra ning vajaduse korral kasutab jõudu. Samas hoidub riigiaparaat võimalust mööda äri ja kultuuri korraldamast ning eraellu sekkumast. Avalik sektor põhineb institsioonidel, nagu avalik õigus, bürokraatia, maksusüsteem ja taristuvõimu mehhanismid, sealhulgas jõuvahendid. Igal riigiaparaadi sammul peab olema selge õiguslik alus.

Klassikalise modernse riigikäsituse kohaselt iseloomustab rahvast, ala ja suveräänsust avalikku võimu riigi elementidena tihe omavaheline seos. Inimesed kujundavad riigiks ühinedes teatud territooriumil eneseorienteerumise avaliku

ruumi ning samas võtavad ette ühisprojekti, mis seob nad saatusekogukonnaks, nii et riigi edu ja ebaedu kajastub selle liikmete elus. Suveräänsed riigivõimud kujundavad vastastikku suhestudes rahvusvaheliste suhete süsteemi. (nt Zippelius 1999)

Eeltoodud riigi tunnusjooned on suhteliselt universaalsed. Mingit sorti võimukeskuse tegevust inimeste ühiselu korraldamisel leiame nii esimestes riikides tuhandeid aastaid tagasi kui ka tänapäeval ja kõigis vahepealsetes riikides ning ka mitmetel pakutud alternatiivsetel võimukeskustel on need jooned olemas. Kuigi tervikliku avaliku korra loomine ja võimumonopol on enamasti ambitsiooniks, jääb ükskõik missuguse võimukeskuse täielikust kontrollist tavaliselt praktikas vajaka. Üldine on ka teatud suveräänsus, legitiimsus, siduvate otsuste tegemise ja rakendamise võime, isegi kui neid nii selgelt ei eristata ega nimetata.

Samas on kontekstuaalne see kiht, mis iseloomustab üldiste tunnusjoonte avaldumisvorme. Riigi toimimine näiteks spetsialiseeritud riigiaparaadi, täpsete piiride, õiguskorra ja osaluse kaudu rahvusvaheliste suhete süsteemis on ajas kõvasti kitsama ulatusega ning demokraatlik kodanikusubjektsus esineb tänapäevalgi vaid osas riikides. Eriti muutuv on see, missugused riigid parasjagu konkreetsetel olemas on ja kuidas nad ühiskondadega suhestuvad. Riikide ja isegi üksnes modernse riigi ajaloo käsitluste arvukus (nt Bendix 1977, Poggi 1978, 1990, Mann 1986, 1993, 2012, 2013, Held 1995, Finer 1997 a, b, c, Raadschelders 1998 jpt) ilmestab kontekstuaalsete joonte mitmekesisust ja muutuvust ajas.

Metodoloogilise rahvusriikluse kriitika keskendubki eeskätt kontekstuaalsele kihile. Kriitika keskmes on modernse riigitüübi võtmine antusena, omalaadse ajaloolise arengu lõpptulemusena, millesse kõik ülejäänud inimelu korraldusvormid lõpuks suubuvad. Niisugust käsitlust riikide ja ühiskondade kindlasuunalisest arengust muutumatu monopoolsuseni ajaloo lõpus nimetatakse moderniseerumisteooriaks.

Moderniseerumisteooria käsitlustes on riikidel ja ühiskondadel selged piirid, korraldusloogika ning struktuur. Tegu on otsekui mahutite, konteineritega (Taylor 2003, Pugh jt 2009). Nende käsitluste viitetaustaks on selgepiirilise rahva ja maa-alaga ühiskonnad, mis on sotsiaalselt ja kultuuriliselt sidusad ning korraldunud moodsateks riikideks. Need on välja arenenud pikema aja jooksul eri järkudena, jõudnud 20. sajandi alguseks kvalitatiivselt uuele tasemele ja seejärel suuresti stabiliseerunud (nt Flora jt 1999).

Moderniseerumisteoorial on hulk lisaeldusi, olgu otsesõnu või vähem teadvustatult. Nii eeldatakse, et aja jooksul toimub ühiskondades tehnoloogiline ja kultuuriline areng, mille käigus varasemad traditsioonilisemad elukorraldusvormid asenduvad moodsamate õiguslike ja lepinguliste või muude vormidega, mis lähtuvad rohkem inimeste vabast valikust ja turust või muust ratsionaalsest raamistikust, samuti paranevad ühendused, mugavused jne. Samuti eeldatakse, et rahvuslus kui modernse rahvusriigi tekke katalüsaator annab teed uutele, üldinimlikumatele kokkukuuluvusloogikatele. Riigivõimult oodatakse sellise progressi soodustamist, modernistlikku ühiskonnainsenerlust.

Moderniseerumisteooria oma klassikalisel kujul vaatleb ühiskondi suhteliselt suletud ja aeglaselt muutuvate süsteemidena, mille toimimist saab seletada väheste põhitegurite alusel. Näiteks Parsons ja Smelser (1956) seletavad ühiskondi nelja allsüsteemi koostoime kaudu: kohandumine (igapäevane toimetulek, majandus allsüsteemina), eesmärgiseade (poliitika ja valitsemine, riigivõim allsüsteemina), lõimumine (sidususe [taas]loomine, kodanikuühiskond allsüsteemina) ning püsivus (elumudelite [taas]loomine, pere, haridus ja usund allsüsteemina). Selliste staatiliste tükide kaudu kujundatavad modernistlik-empiristsitlikud seletused on probleemsed metodoloogiliselt (vt nt Bevir, Rhodes 2010, Bertossi, Duyvendak 2012), ei haaku riigi dünaamikaga ega suuda katta teemasid, mis jäävad suletud konteineri kujundist väljapoole, mille tulemusena on nad empiirilise tegelikkuse seletamisel suhteliselt väheviljakad.

Nagu näeme, toob kriitika selgelt välja moderniseerumisteooria nõrgad küljed ning võimaldab modernse riigi ja ühiskonna näitel eristada riigi mõiste kontekstuaalseid osiseid. Siiski saab lõviosa riigi mõistesse mahutatavast vaid väikeste kohandustega käsitleda modernsest riigitüübist üldisemalt. Nii pole riigi mõiste iseenesest metodoloogilise rahvusriikluse kriitika keskne sihtmärk ja seda saab kindlasuunalise progressi ootustest puhastamisel kriitikat arvestavas riigikäsitluses kenasti kasutada. Samas vajab üldine mõistekäsitus edasiarendamist, selgitamaks, missugustes võtmetes ta võimaldaks arvesse võtta mitmekesisust ja dünaamikat.

5. RIIK KITSAS JA LAIEMAS MÕTTES

Riigi põhijoonte vaatlemine tõi juba esile nende sisemise mitmekesisuse. Üks selge erinevus jookseb riigi kui laia, kõikehõlmava nähtuse ning seda korraldava riigiaparaadi vahel. Riigi taastootmisele spetsialiseerunud toimijad moodustavad avaliku võimu tuumiku, samas kui laias mõttes kuuluvad riiki kõik sellega mingil kujul seotud nähtused või siis niipalju, kui parajasti kuhugi tõmmatud piiri sisse mahub.

See haakub klassikalise eristusega „riik kitsamas ja laiemas mõttes.“ Kitsamas mõttes on riik riigiaparaat, avaliku võimu korraldus. Laiemas mõttes on riik rahva ja avaliku võimu koostoimes teatud maa-alal toimiv ühiskond, millega saab siduda pidepunkte looduse eripäradest sümbolite ja identiteetideni. Väljendid „Eesti on metsarohke“ ja „Eesti hääletas otsuse poolt“ näitlikustavad nende kahe tähenduse erinevust, esimene on laiem ja teine kitsam.

Nii on võimalik eristada võimukeskust ja tema mõjuala, kusjuures nende kattuvus ei pea enam olema sajabrotsendiline ega muutumatu, nagu eeldas moderniseerumisteooria. Võimukeskuse mõiste on suhteliselt paindlik, selle ulatus, toimeloogika ja mõjuala võivad varieeruda ning ajas teiseneda. Mõjuala mõiste on laiem kui ühiskond, hõlmates paindlikumalt nii inimlikke, kultuurilisi kui ka ainelisi osiseid. Nii võib mõne võimukeskuse ja mõjuala jaoks olla keskne rahvas, teise jaoks maa-ala, kolmandal keel, neljandal usund, mõni nende kombinatsioon jne ning ka see võib ajas muutuda.

Selle eristuse järgi pole riik käsitletav antusena, vaid teatava territoriaalsusega võimukeskusena, mis teiseneb riigivõimu, kodanike, teiste riikide ja toimijate dünaamikas. Riigivõimu ja laias tähenduses riigi seose nõrgenemine toob kaasa selle, et riik kitsamas mõistes toimib võimukeskusena, mille mõjuvõim võib olla oma formaalsest alast ja ühiskonnast ehk riigist laiemas mõttes laiem või kitsam. Ka rahvusvahelisel tasandil on riigid erineva mõjuulatusega, hoolimata formaalsest õigusvõrdsusest. Üleilmastumine ja hargmaistumine tähendavad sisemist tüüpi suveräänsuse laienemist välismist tüüpi suveräänsuse arvel (vrd Sørensen 2004, Hameiri 2010, Brock jt 2012, Kaley, Jakobson 2013), ent seda on omal moel ka varem olnud (vt nt Inocencio 2014, Parker 2016, Wilson 2016).

Riik põhineb avaliku võimu institutsioonidel, mis tähenduste loomisega (müüdid, rituaalid, rutiinid, õigusnormid) ja tegevustega (õigusnormide rakendamine, võimupraktikad, jõukasutus) ühiskonda korrastavad. Edu selles kujundab riigi elujõu: kas oma füüsilist ruumi (territooriumi) suudetakse arendada järjest sidusamaks ja võimalusterohkemaks sotsiaalseks ja vaimseks ruumiks. Inimese seos riigiga põhineb kodakondsusel: poliitilisel ning õiguslikul sidemel, mille kaudu määratakse vastastikused õigused ja kohustused. Riigil on ka kuvandiline mõõde: märgid või muud jooned, mis on olulised riigiidentiteedi seisukohalt (Kaley 2009).

Lisaks riiklikule mitmekesisusele suhestub riik ka teiste riikide ja muude toimijatega riikide- ehk rahvusvahelisel arenil, kus üldjuhul püütakse toimida strateegiliselt, kujundades liitlassuhteid ja vastandumisi. Ka siin pole riik ühemõtteline tervik, vaid toimijatel võivad olla erinevad huvid, suhted jm. Samas on siin olemas ka ühese ametliku toimimise võimekus (nt Manea 2007). Käsitleme seda allpool täpsemalt konstruktivismina rahvusvahelistes suhetes (Wendt 1999).

Ent tänapäeva maailmas pole sugugi kõik ühetaoliselt rahvusriiklikesse ühiskondadesse standardiseeritud. Riikidevahelise rände tõttu tekivad migrantide kogukonnad, kes sageli säilitavad sideme päritolumaaga ja tekitavad piiriüleseid ruume. Seda on võimendanud üleilmastumine, kahanevad geograafilised piirangud ja suurenev inimeste võime seda muutust kasutada, kujundades endale individuaalsemaid eluteid, mis on sageli hargmaised, pidepunktidega paljudes riikides (vt nt Kivisto, Faist 2010). Hargmaised on ka paljud ettevõtted ja vabaühendused ning inimesed nendes.

Riigidki pole lähemalt vaadates standardsed rahvusvaheliste suhete süsteemi ühikud, mis katavad kogu maakera. Mõned maailma piirkonnad, nagu Somaalia, Afganistan või Lääne-Aafrika, aga ka Euroopa Liit on osalt korraldatud teistel viisidel kui modernne riik. Lisaks läbikukkunud riikidele on olemas nõrgad riigid, kes on üleilmastumise objektid, mille valitsustel on pigem elluviija kui otsustaja roll. Ka võimekatest riikidest läheb osa üleilmastumisega kaasa ja püüab seda enda huvides kasutada, teised vastustavad üleilmastumist, panustades suveräänsuse kindlustamisse (vt ka Sørensen 2004). Ühe riigimudeli asemel leiame täpsemal vaatlusel mitu, mudelite üldkehtivus ja endastmõistetavus hägustub või kaob.

Riigi kitsamas ja laiemas mõttes eristamine eeldab ka, et neil võib olla ajas vähemalt mõnevõrra erinev dünaamika ja vastastikune suhestumine. Seda ka nüüdisoludes näeme.

Riik laiemas mõttes saab muutuda piiride kergema läbitavuse, inimeste rände ja liikuvuse, piiriülese tegevuse laienemise, mitmete võimukeskuste mõjuvõimu tekkimise, piiriülese iseloomuga väljakutsete (keskkonnamured, nakkushaigused jne) ning teiste sarnaste arengusuundumuste kaudu, mis tugevdavad seoseid teiste riikidega ja vähendavad eristuvust. Need arengud on eriti nähtavad äri, side ja veonduse valdkonnas ning Euroopa Liidu piirkonnas. Riiki laiemas tähenduses saab denaturaliseerimiseks käsitleda ühe võimaliku ning tänapäeval tõenäoliselt levinuima toimepiirkonna ja viitetaustana teiste seas. Riigi laiemas mõttes ulatus võib ajas muutuda, see on nii juba käsitluses, kus riik on pidevalt taastoodetav mahuti või konteiner (nt Lefebvre 2003, Taylor 2003, Pugh jt 2009, laiemalt Ferguson, Mansbach 2004, 2008). Toimub ühisruumi sihikindel taastootmine riigivõimu poolt ja selle käigus võivad mahuti piirid muutuda.

Riigis kitsamas mõttes saab tekkida muutusi riigiaparaadi võimumonopolis ja tegevusulatuses. Ühelt poolt saab riigivõim korraldada rohkem küsimusi oma piiridest väljaspool, laiendades oma mõjuulatust, ent mõistagi on ka teistel valitsustel tegevusvõimalusi selle riigi sees, nii et kogutulem võib olla ka negatiivne ning suureneb asümmeetria riikide tegeliku suveräänsuse osas (Sørensen 2004, Kalev, Jakobson 2013). Avatumad piirid tähendavad ettevõtete ja kodanikuühenduste piiriüleseid võimalusi ning ka inimesed võivad kujundada hargmaiseid jt tegevusjooni, mis samuti vähendavad avaliku võimu monopoli ühe riigi piires. Samas võivad riigid koguda oma suveräänsust teatud löikudes kokku, et rohkem tegelikku mõju omada, nagu toimub Euroopa Liidus. Sõltumata erinevustest kalduvad need arengusuundumused vähendama kitsamas ja laiemas mõttes riigi ühest seotust.

Sellises lähenemises kaob märkimisväärne osa naturaliseeritusest, sest riigivõimu ja riigi kui ühisruumi arengusuundumused võivad olla mitmeti erinevad, ehkki nad jäävad eeldatavasti suuresti vastastikku suhestuma. Niisugune vaade ei vaja Ohmae (1995) laadset riikide kadumise ennustust ega Becki ja Schneideri (2006) laadset kosmopolitismi normatiivi, vaid on paindlikum ja võimaldab erinevaid täpsemaid lähenemisi.

6. RELATSIOONILISUS: TOIMIJATE JA SUHETE MITMEKESISUS NING KOOSTOIME

Toimijate suhestumise võtmes võimaldab eelnevat süvendada ja riigikäsitlust edasi denaturaliseerida relatsioonilise käsitluse kasutamine. Relatsioonilisel lähenemisel on eri esinemiskujud ja rakendusvaldkondi, ühisjoon on see, et ei keskenduta asjadele, vaid suhetele nende vahel (Emirbayer 1997, Depelteau 2018, Vetik 2019). Ka radikaalsusastmed erinevad, siinkohal lähtun mõõdukast relatsioonilisusest, mis

ei absolutiseeri ei nähtusi (asju) ega suhteid, vaid mõistab neid vastastikku konstitueerivana, seejuures kontekstis ja ajas muutuvana.

Relatsioonilises käsitluses tekib riigi mõtestamisel küsimus, missugused suhted on selle toimimisel kesksed. Näiteks Michael Mann (1978, 1993, 2012, 2013) on analüüsinud riigi ajalugu sõjaliste, poliitiliste, ideoloogiliste ja majanduslike võimuhete koostoimes vormuvate mitmesuguste esinemiskujudena, polümorfsete kristallisatsioonidena. Mõistagi saavad nii suhted, nähtused kui ka nende seostumine võtta riigiseletustes väga erinevaid kujusid. Willke (1992) käsitleb riiki polükontekstuaalsena: riigivõimu strateegiad kujunevad ja rakenduvad eri kontekstides, saades erinevat tagasisidet ja võttes eri kujusid.

Iseenesest on juba eespool käsitletud riigi kitsamas ja riigi laiemas mõttes analüütiline eristamine ja vastastikku suhestamine relatsiooniline. Selles võtmes leidub arvukaid riigivõimu ja kodanike suhete ning nende teisenemise käsitlusi, seda nii eri võtmetes kui ka foucault'likus võtmes valitsetavus ja autoritaarne liberalism (nt Dean 2007, 2010), neurootilised kodanikud (Isin 2004) ja kodaniku-teod (Isin, Nielsen 2008), managerialistlikult kodanikke suunav riik (Newman, Clarke 2009), biopoliitika (Agamben 1998, 2008), järeldemokraatlik pööre (nt Crouch 2004, Papadopoulos 2013, Blühdorn 2013), digipöördega kaasneb uuel tasemel jälgimise, andmebaaside ristkasutuse ja valikulise pistelise sekkumisega uue tugevuse omandav riigivõim (nt Bigo jt 2019). Need mitmesugused käsitlused rõhutavad riigivõimu suuri võimalusi suhete määratlemisel, ent mõistagi määratlevad teised toimijad selle osas oma positsiooni ja strateegiad.

Samuti käsitletakse riigivõimu ja ühiskonna teatud institutsioonide või joonte vastastikust seotust. Nii teeb näiteks oma uues raamatus üks tuntumaid metodoloogilise rahvusriikluse kriitikuid Andreas Wimmer (2018), kelle kohaselt saab rahvusriikluse ülesehitamise edukust analüüsida kirjaoskuse (omalaadne kodanikupädevuse näitaja), raudteevõrgu (taristu), vabauhingute arvu (kodanikuühiskond) ja keeleühtsuse (standarditus, ühisidentiteet) kaudu. Küllalt sarnaselt käsitlevad Brock jt (2012) riikide haprust riigivõimu ja ühiskonda iseloomustavate põhitegurite kaudu, lisades välistoimijate mõju. Niisugused käsitlused on küll suhteliselt lihtsakoelised, ent käsitlevad riigivõimu suhestatult ühiskondliku ja rahvusvahelise kontekstiga ning arvestavad kohati ka ajamöödet jt kontekstitegureid.

Süvitsi lähevad riigivõimu eri tahkude sisevasturääkivuste ja valikutelgedele käsitlused, näiteks bodiniliku jagamatu ja althusiusliku suveräänsuse konkurents (Inocencio 2014), suveräänsuse eri mõõtmete eri kiirusega teisenemine (Sørensen 2004, Kalev, Jakobson 2013), kodakondsuse apooriad riigivõimu ja kodanike suhetes (Guillaume, Huysmans 2013, Kalev, Sinivee 2017, Kalev, Jakobson 2020), riik rahvusvaheliste suhete toimijana (Wendt 1999), julgeolekustamine selle eri mõõtmetes (Buzan jt 1998, Bigo jt 2019) jpt. Need jäävad aga suuresti vaadeldava suhte keskseks.

Üldistavama relatsioonilise vaate riigile pakub Frödin (2012), kes põimib relatsioonismi ja uusinstituionalismi, mida käsitleme hiljem eraldi. Inimesed

loovad institutsioone, omistades neile kollektiivselt selliseid funktsioone või staatusi, mis pole neile esmaselt omased, määratledes näiteks paberitükki rahana või teatud inimest presidendina. Seega on institutsioonid olemas vaid niipalju, kui nad on sotsiaalsetes suhetes süsteemselt aktiveeritud. Samas iseloomustab juba olemasolevaid institutsioone küllalt suur püsivus, mis inimtegevusi võimaldab, piirab ja tähendusega varustab.

Frödin kasutab riigi toimimise seletamiseks mõisteid „tegevusvaldkonnad“ (*transaction domains*) ja „valdkonnakonsensus“ (*domain consensus*). Tegevusvaldkond on üldiselt omaksvõetud olukorra mõistmine, mille kohaselt peetakse teatud tegevusloogikat sotsiaalselt aktsepteeritavaks, nii erinevad näiteks tegevusloogikad poodleja, lapsevanema ja töötajana. Valdkonnakonsensus tähistab teatud tegevusvaldkonna ühiskondlikku tunnustamist ja selle loogika järgimist, näiteks organisatsioonis adekvaatselt toimimist.

Valdkonnakonsensus iseloomustab ka toimivat riiki ja on eelduseks valitsetusele, see tähendab nii formaalsete kui ka mitteformaalsete institutsioonide kaudu tegevuste koordineerimisele ja sobitamisele, millest avaliku võimu institutsioonide tegevused on üks osa. Riik on valitsetusrežiim, milles eri tegevusvaldkonnad on suhestatud eriomases institutsioonilises mustris. See saab esineda rohkemates ja vähemates küsimustes, olla sügavam või hõredam, vastavalt sellele saame rääkida riigi tugevusest või nõrkusest kui valmidusest ühiselt tegutseda ja valitsemises kaasa lüüa (Frödin 2012: 277–284).

Vaatleme veidi täpsemalt bourdieulikku ja strateegilis-relatsioonilist käsitlust, millest esimene võiks olla abiks üldistamisel ning teine süvenemisel. Bourdieuliku lähenemise kohaselt saab ühiskonda vaadelda väljade kaudu. Väli on Bourdieu (2003) käsitluses igasugune teatava korrastatusega diskursuste ja praktikate ruum, kus toimub väitlus ja konkurents ning luuakse tähendusi, mis on aluseks praktikatele. Väli kuulub inimliku tähelepanu ja muutmiskaalutluse alasse, arutelumaa- ilma, erinevalt parasjagu endastmõistetavana võetavast (tausta)keskkonnast (vt nt Hay 2007). Välju võib olla mitmel tasandil, kitsamad on laiema alaväljad.

Iga küsimuse üle on võimalik arutleda, ent korraga on tähelepanu all vaid osa neist. Küsimus muutub päevakohaseks, kui selle üle tekib avalik väitlus, st valitsevat arusaama (ortodoksia) vaidlustatakse (heterodoksia). Siis tekib antud küsimuse või küsimuste ringi ümber väli, kus konkureeritakse tegelikkuse avaliku (valitseva) tõlgenduse pärast. Kui teemast tekib jälle üldiselt jagatud arusaam (doksia), kaotab aruteluväli ajakohasuse ja muutub uuesti punktiks, kus kehtestatud loogikat võetakse endastmõistetavana, osana taustamaailmast.

Ka riiki saab vaadata väljana või väljade kogumina (kõrgema taseme väljana), mida ortodoksiana suunavad valitsevad käsitlused ning millele konkureerivad rühmad esitavad heterodoksseid vastukäsitlusi, püüdes valitsevasse positsiooni jõuda. Mõistagi on riik väga ulatuslik ja abstraktne tähendusväli, mida struktureerivad käsitlused on väga laiahaardelised ning mis jaguneb paljudeks alaväljadeks ja sisaldab eeldatavasti ka teatud doksa tüüpi elemente.

Käsitluste taga on eri positsioonides toimijad ja keegi neist on sellel väljal valitsevas positsioonis. Eeldatavasti püüavad valitsevad eliidid, sh riigivõimu eliit või valitsev poliitiline ja ühiskondlik laiem koalitsioon, oma positsiooni hoida, vastueliidid aga seda eri võtmes muuta. Seega tekib riigi sisu erinevate toimijate ja käsitluste koostoimes, konkurentsi ja koostöö kaudu ning on pideva muutuste potentsiaaliga hetketasakaal riigi väljal ja selle alaväljadel.

Niisugust lähenemist saab riigi võtmes süvendada strateegilis-relatsioonilise riigikäsitluse (nt Jessop 1990, 2013, 2016, Hameiri 2010) abil, mis mõtestab riigivõimu ja ühiskonda, rahvusvahelist ja kohalikku tasandit sealsete mitmekesiste toimijate koostöö ja konkurentsi kaudu, pidevalt muutuva suhtekobarana. Lisaks toimijatele suhestuvad ka arusaamad, võimu- ja õigustamisalused. Toimub pidev ühiskonna- ja riigikujundusprojektide (toimijate olukorrasetuste ja eesmärgiseadete) konkurents, mille iga ajahetke koondtulem tähendabki riigi sisu.

See aitab seletada isegi jõulise ja selgesihilise rahvusvahelise sekkumise kohatist takerdumist, tulenevalt rahvusvaheliste ja riiklike toimijate liitlassuhete ja vastandumiste tekkimisest, mille käigus algsed eesmärgid teisenevad (Hameiri 2010). Siin on olulised toimijad kui autonoomsed, loominguilised ja strateegiliselt (ümber)positsioneeruvad poliitikaosalised, kes loovad mitmekesiseid suhteid ja suhtemustreid.

Strateegilis-relatsioonilise käsitluse võtmes võib riiki mõista pidevalt muutuva, ent samas igal ajahetkel mingil viisil korrastatud sotsiaalse suhte ja praktikana. Riiki saab analüüsida riigivõimu teostamisena, mis on institutsiooniliselt ja diskursiivselt vahendatud tulem muutuvatest jõusuhetest, millega püütakse mõjutada riigi (*polity*), poliitika (*politics*) ja poliitikakujundamise (*policy*) vorme, eesmäärke ja sisu spetsiifilistes konjunktuurides ehk laiema loodusliku ja ühiskondliku keskkonnaga seotud võimaluste ja piirangute muutuvast segust (Jessop 2016: 53). Täpsemalt mõtestab Jessop riiki kuue mõõtme kaudu, millest kolm on vormilised ja kolm sisulised. See on avatud järgnevas tabelis.

Mööde	Määratlus	Olulisus strateegilis-relatsioonilise käsitluse jaoks	Kriisisuundumused
Kolm vormilist mõõdet			
Esindamise viisid	Annavad ühiskondlikele jõududele ligipääsu riigi-aparaadile ja selle võimekusele	Ebavõrdne ligipääs riigile Ebavõrdne võimekus riigile distantsilt vastu seista	Esindamise kriis
Artikuleerimise (liigendamise) viisid	Riigi tasandite ja harude institutsiooniline arhitektuur	Ebavõrdne võimekus kujundada, langetada ja rakendada otsuseid	Institutsioonilise integratsiooni kriis

Mõõde	Määratlus	Olulisus strateegilis- relatsioonilise käsitluse jaoks	Kriisisuundumused
Sekkumise viisid	Sekkumise viisid riigis ja sellest laiemalt	Sekkumise eri kohad ja mehhanismid	Ratsionaalsuskriis
Kolm sisulist mõõdet			
Riigi ühiskondlik alus	Institutsionali- seeritud ühiskondlik kompromiss	Ebavõrdselt jaotuvad ainelised ja sümbol- lised vastutulekud elanikkonnale, kind- lustamaks toetust riigile, riigiprojek- tidele, kindlatele poliitikasuundadele ja hegemoonilistele visioonidele	Võimubloki kriis Rahulolematus era- kondade ja riigiga Kodanikurahutused, kodusõda, revolutsioon
Riigiprojekt	Tagab riigi operat- sioonilise ühtsuse ja tegevusvõimekuse	Ületab ühtse riigisüsteemi ebatõenäolisuse riigi ametkondade ja ametikandjate sihistamisega	Legitiimsuskriis
Hegemooniline kujutus (visioon)	Määratleb riigi iseloому ja eesmärgid laiema ühiskondliku format- siooni mõttes	Pakub riigile legitiim- sust ühiste hüvede edendamise võtmes jne	Hegemooniakriis

Tabel. Riigi mõtted strateegilis-relatsioonilises käsitluses. Allikas: Jessop 2016: 58

Kokkuvõtlikult võimaldab relatsiooniline käsitus pöörata suuremat tähelepanu riigi suhtekontekstile kitsamas ja laiemas mõttes. Nii saab täpsemalt vaadata nii võimu- kui ka ühiskonna-, nii sise-, välis- kui ka hargmaiseid toimijaid, nende arusaamu ja strateegiaid, vastastikust suhestumist jm.

Samas jääb suhteliselt üldisele tasemele toimijate ja laiemate arusaamade kujunemine ja muutumine, mida sageli mõtestatakse struktuursetest teguritest lähtudes, nagu võimusuhted, süsteemi taastootmise vajadused jm. Arusaama toimijatest kui mõtlevatest, eelistusi ja suhteruumi ümberkujundavatest osalistest ning riigivõimu sisutaotlustest ja võimalustest toimijaid nende saavutamisse kaasata aitavad süvendada konstruktivism ja institutsionalism, mida järgnevalt käsitleme.

7. KONSTRUKTIVISM: JAGATUD JA MUUTUV RIIGISISU

Konstruktivism keskendub sellele, kuidas inimesed maailma mõtestavad ja sellest lähtudes oma tegevusi kujundavad. Oma põhiosas on riik ja sellega seotud nähtused sotsiaalsed. Sotsiaalsetel ja poliitilistel nähtustel pole sisemist tähendust ning neis ei sisaldu vahendeid esindada end diskursuse tasandil. Kuidas neid diskursiivsel tasandil mõtestatakse, sõltub täielikult sellest, kuidas erinevad ühiskondlikud ja poliitilised toimijad neid konstrueerivad. Toimijad paiknevad eriomases institutsioonilises kontekstis, kannavad teatud traditsioone ning satuvad sageli valikute (dilemmade) ette, millele nad püüavad vastata, konstrueerides sotsiaalseid ja poliitilisi nähtusi teatud viisil. (Bevir, Richards 2009, Bevir 2010, Sørensen, Torfing 2017)

Riik võib koosneda intersubjektiivsetest sätumustest praktikatest. Need praktikad on tähenduslikud selle poolest, et nad sisaldavad toimijate kavatsuslikkust, uskumusi. Riik on kogum selliseid praktikaid ega ole monoliitne. Riiki kitsamas mõttes võib iseloomustada eliidinnarratiivide, ratsionaalsuste ja traditsioonide/vastupanu kaudu, mis avalduvad riigiparaadi igapäevategevuses. (Bevir, Rhodes 2010) Riik laiemas mõttes on selles käsitluses nii lai mõiste, et teda on otsustarbekas vaadelda kitsamate lõikude kaudu või üldistatult.

Üldistatud vaates võib riiki mõista diskursusuniversumina, omalaadse ühise metadiskursusena (nt Steinberger 2015). Sellise tähendusruumi struktureerimises on keskne roll riigiinstitutsioonidel (vt Giddens 1985, Elias 2007, Mann 1993, Rae 2002, Bourdieu 2003, Kalev 2009), kes saavad elanikele korrastavaid signaale, mis ühelt poolt peaksid suurendama sidusust, ent teisalt kindlustama ka nende ja neid mehitavate eliitide juhtasendit ja vaimset ülemvõimu (hegemooniat) ühiskonnas. Oma visioonist lähtudes püütakse korrastada teatud vaimne, sotsiaalne ja füüsiline ruum, kujundades ümber selle iseloomu (vt nt Lefebvre 2003, Taylor 2003).

Näiteks on Rae (2002: 21–46) järgi (riigi)identiteediloome protsess, mille keskmes on võim, eriti sümbolvõim. Identiteedid loovad toimijate ja struktuuride vastastikmõjus huve ja tegevusi. Nad on poliitiliste praktikate tulemus ning saavad nende kaudu ka taastoodetud, nii on identiteedid ühtaegu poliitilise tegevuse lähetekohaks ja tulemiks. Riigiidentiteedi konstrueerimine on vastastikku loov suhe, milles kultuurilised struktuurid on toimijate praktikate ja kogemuste tulemiks ning omakorda kujundavad toimijate identiteete ja ootusi ning vahendeid, millega toimijad püüavad oma eesmärgi saavutada. Riigiliidid kasutavad kultuurilisi ja sümbolilisi ressursse, et ühisidentiteete riigis ümber kujundada ja uuesti luua.

Mõistagi pole riigiinstitutsioonid monoliitne tervik, vaid teatud määral seotud kogum institutsioone, mille sujuvam või takerduvam ja koostöisem või konfliktsem koostoimimine annab riigivõimu sisu antud ajas ja kohas. Samuti pole riigivõimu signaalid ainsad, igal ajahetkel võistlevad eri ühiskonnarühmad ja jõud riigiparaadi mõjutamise ja mehitamise üle. Riigiinstitutsioonide tegevusjooned erinevad ja võivad ajas ka küllalt palju muutuda. Samas on igal ajahetkel mingil tasemel riigivõimu struktureeriv mõju riigile laiemas mõttes olemas, niikaua kui

riik toimib. See haakub luhmanniliku süsteemiteooriaga: (all)süsteem peab olema võimeline ennast taastootma ja uuendama, muidu ta laguneb.

Üldjoontes samast loogikast lähtub konstruktivism rahvusvaheliste suhete mõtestamisel, mis aga lisaks püüab ühendada toimijate arusaamade mitmekesisuse ja muutuvuse ning riigi välispoliitilise tegevusjoone suhtelise terviklikkuse. Näiteks Alexander Wendt (1999) mõistab riiki jagatud teadmuse/diskursuse struktuurina, mis võimaldab inimestel rakenduda institutsionaliseeritud ühistegevusse. See vajab ideed ühise tegevuse struktuurist, teatud ühiseesmärkidest ja/või huvidest, samuti ühistegevust institutsionaliseerivat otsustamisstruktuuri, mis on toimiv (tsentraliseeritud) ning mille rollid on juhtide, ametnike ja allujate poolt omaks võetud, ning tegevuse legitimeeritust ühistegevusena: inimese tegevust riigiteenistuja rollis nähakse riigi tegevusena (ametnik menetleb, sõdur tapab jne). Samal ajal on riik organisatsiooniline toimija, millel on suveräänsus ja organiseeritud vägivalda monopol, mille vorm kujuneb suhtes ühiskonnaga, mida ta valitseb poliitilise võimu struktuuri kaudu. Riigid on olnud olemas enne riikide süsteemi ning mitmed riikide olulised jooned on n-ö süsteemieelsed, st mitte süsteemipõhiselt konstrueeritud.

Riigi (rahvuslikku) huvi võib mõista instrumentaalse ja teistega suhestatud uskumusena, kuidas oma vajadusi täita. Ühelt poolt lähtub see küsimustest, millele iga riik peab paratamatult vastused leidma: füüsiline säilimine, autonoomia, (majanduslik) heaolu ning kollektiivne enesehinnang. Teisalt on vastuste sisu sotsiaalselt konstrueeritud. Huvide määratlemine ja teostamine toimub kontekstuaalselt, suhestatult spetsiifiliste olukordade ja teistega ning on seega kultuuripõhine. Nende kahe koostoimes suudavad riigid luua püsivamaid kooslusi ning internaliseerida nendesse sobivaid käitumismalle ja väärtusi. Sarnaselt inimeste kooslustega pole need kuidagi lõplikud, vaid muutuvad, ent võivad olla teatud aja suhteliselt püsivad.

Vastupidisest lähtekohast jõuab samasse loogikasse teabesõdade käsitus, mis keskendub küsimusele, kuidas riiklust vaimses plaanis rünnatakse. Teabesõda nähakse toimuvat n-ö virtuaalobjektide üle, milleks on igasugune püsivam inimeste loodud kognitiivse ruumi element, mis suudab tulemuslikult tõendada oma tegelikkust ja usutavust, programmeerida tulevikukäitumist ning blokeerida selle alternatiive. Neid püütakse koondada endale sobivaks kognitiivseks süsteemiks (Potšeptsov 2009).

Teabesõja ründeobjektid pakuvad mõnevõrra täpsema vaate riigisisule kui konstrueeritavale nähtusele. Kokkuvõtlikult rünnatakse 1) riigiinstitutsioonide strateegilise enesepositsioneerimise, eesmärkide püstitamise ja elluviimise ning süsteemse tegutsemise võimekust, olukorra kontrolli ja poliitikate tabavust; 2) levinud inimeste, sealhulgas võimuliidi samastamismehhanisme, sealhulgas väärtusi, minevikutaju, rahvuslikke samastamismehhanisme; 3) inimeste, sealhulgas võimuliidi arusaama enda subjektsuse parameetritest, sealhulgas võimukorralduse mehhanismist ja igapäevapraktikate adekvaatsest raamistikust,

enesehinnangut tööalase ja sotsiaalse edu mõttes; 4) riigiinstitutsioonide legitiimsust, sealhulgas toimiva sotsiaalse tugivõrgustiku säilitamise võimekust, uudiste andmise ja kõitvate signaalide edastamise võimekust ning tagasiside kogumise võimekust (Potšeptsov 2009).

Riigi kui riigeliitide juhitava, ent tervet laiemas mõttes riiki haarava tähendusloome ja dünaamika käsitlus väärib täpsustamist selles osas, et mitte iga mõte ega algatus ei tee tegelikkust kohe ümber (sellealane vaidlus on Eestis võtnud üllatavad mõõtmed, vt Raud 2019). Inimese mõjutatud, kultuurilise või ühiskondliku maailma nähtused, sh riik, on mitmekihilised ja nende mõistmiseks on otsustavaks kihte eristada. Hea näide on raha. Kuigi metalli- või paberitükid on füüsiliselt olemas, saavad nad rahaks siis, kui inimesed laialdaselt neid selleks peavad, see tähendab füüsilisele objektile antakse lisatähendus. Lihtsalt metalli- või paberitüki olemasolu ei tee seda kuidagi rahaks. Ent samavõrd ei piisa sellest, et üks inimene peab või ei pea mingit füüsilist eset rahaks. Oluline on laialdane, intersubjektiivne ühisarusaam (just see ainealine nähtus on raha ning seda saab kasutada sellistel viisidel ja sellise väärtusega) ning sellest lähtuv tegutsemine (Hay 2016, vt ka Searle 1995).

Riik on sotsiaalselt konstrueeritud nähtus, ent see ei tähenda, et tal füüsilised pidepunktid puuduksid või et kellegi subjektiivne kujutus või soov on kohe riik. Riik on ka maa-, mere- ja õhuala, avaliku võimu institutsioonide hooned, ametlikud sümbolid, teedevõrk ja palju muud käegakatsutavat ning millegi juurde- või äramõtlemine seda füüsilist kihti ei muuda. Isegi kui kõik eestlased mõtleksid, et Lääne-Paapua on Eesti osa, ei muudaks ainuüksi see füüsilist tegelikkust. Küll võib mõtlemise muutumine mõjutada füüsiliste objektide kasutust, näiteks hoonete või teede mitmekesisem kasutamine.

Riik on ka intersubjektiivne konstruktsioon, see tähendab laiema hulga inimeste poolt parajasti omaks võetud arusaam, millel on pidepunkte ka füüsilises tegelikkuses (hooned, piiripunktid, ametnikud vm). See, kui mõni inimene mõtleb intersubjektiivse tasandi nähtustest kuidagi teisiti, näiteks EL-i, USA, Venemaa vm agentide või käpiknukkudena, juutide ja vabamüürlaste üleilmse vandenõuna, kodanluse teenrina vm, ei muuda veel intersubjektiivse tasandi tähendust – selleks peab vastava arusaama üldiselt omaks võtma, mis eeldab vähemalt teatud kogemuslikku kinnitust.

Intersubjektiivsed arusaamad võivad muutuda ja muutuvadki ajas, nagu ka füüsilised pidepunktid, ent mis osas, kui palju ja kui ruttu need muutuvad ning kui stabiilsed need on, on kontekstuaalne. Igal ajahetkel on suur osa intersubjektiivsust suure tõenäosusega stabiilne, aga olemas on ka muutusepotentsiaal. Seega on riigisisu konstrueerimine mitte ainult toimijate, suhete ja tähenduste rohke ning dünaamiline, vaid ka teatud intertsi ja füüsiliste pidepunktidega protsess.

8. UUSINSTITUTIONALISM JA METAVALITSETUS

Eelnenud käsitude abil saab riigi mõiste nii denaturaliseerida kui ka derefitseerida. Jääb veel küsimus, kuidas käsitleda olemasoleva tähendusloome ja toimijate koostöö edasiviivat mõjutamist, sest riigi mõiste ei saa olla lihtsalt kirju, mitmekihiline ja kirjeldav, vaid peab teatud viisidel mõtestama ka riigiaparaadi endiselt olulist rolli selles kirjususes ning eriti aktiivsete tegevustega olukorra muutmise katseid.

Ka mitmekesisuse ja dünaamika ning hegemoonia ja inertsiga pingeväljal on võimalik eesmärgistatud riigijuhtimine. Selle seletamiseks on hulk võimalikke käsitusi, mille seast on viimastel kümnenditel tõusnud esile uusinstitutionalism, mida kajastab ka eelnevustatud Frödini käsitus⁵. Uusinstitutionalism pakub nii ühte võimalust eri lähenemiste kooskõsitlemiseks kui ka teatud rakendustes pidepunkti algatusvõimelise, proaktiivse tegevusjoone kujundamiseks.

Institutsiooniteooria ehk institutsionalism vaatleb, kuidas korrastatuseleendid (institutsioonid) kujundavad inimtegevust ja inimtegevus kujundab institutsioone (korrastatust). Korrastatust võib käsitleda väga erinevalt, ent mingil kujul peavad institutsionalismi eri suunad seda võimalikuks ja eesmärgipäraselt mõjutatavaks.

Ehk kõige otsekohesem on selles nn vana institutsionalismi käsitus, kus rõhuasetus on õiguslikult määratletud avaliku võimu institutsioonidel, nende pädevusel, suhtel ja tegevusel. Teatud määral on vana institutsionalismi mõiste lihtsustus, sest kajastab vähemalt pooleteise sajandi pikkust arengut, mille ühes otsas on hegellikus vaimus riigi kui inimkonna kõrgetasemelise korraldusvormi käsitus koos seotud filosoofiliste ja kõlbeliste ootustega, keskpaigas 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses tsiviliseeritud demokraatia väljaarendamise eetos ning lõpuotsas kõlbelistest ootustest puhastatud õiguskeskne formaliseeritud käsitus (vt Bevir, Rhodes 2010).

Viimases, steriliseeritud vormis vana institutsionalism taandus Teise maailmasõja järgseil kümnenditel loodusteadusi matkida püüdvate poliitikateaduse suundade survele. Et aga viimased ei suutnud riigisüsteemi toimimist ega isegi paljusid selle sidustahke kuigi edukalt seletada, hakkasid tugevnema uusinstitutionalismi voolud. Uusinstitutionalism jagab vanaga huvi laiema korrastatuse suhtes, ent püüab formalismi ja steriilsust vältida. Samas on selles üsnagi erinevaid võtmeid.

Olulisimad uue institutsionalismi voolud on ajalooline, ratsionaalse valiku, sotsioloogiline ja diskursiivne institutsionalism. Ajalooline institutsionalism keskendub sellele, kuidas lisaks reeglitele mõjutab valdkonna või organisatsiooni arengu kontekst seda, kuidas kaldutakse reegleid tõlgendama ja õigusvaba ruumi sisustama, üldistatumalt hõlmab see ka rajasõltuvust ja strateegilisi ümberlülitusi

⁵ Samas pole uusinstitutionalism ja relatsionalismi ega ka strateegilis-relatsioonilise käsitluse sidumine sugugi ühemõtteline, vt nt Jessopi (2014) ja Hay (2014 a,b) mõttevahetus. Ka teisi käsitusi saab nii suhestada ja otsida haakuvuspunkte, nagu siinses artiklis, ent sama võimalik on otsida pingekohti ja arutleda nende üle.

jpt pidepunkte. Ratsionaalse valiku institutsionalismis mõjutab seda ratsionaalne kalkuleerimine ja strateegiline käitumine, sotsioloogilises institutsionalismis toimijate vastastiksuhted ja keskkonda sobiva käitumisjoone kujundamine, veidi sarnaselt relatsioonilise lähenemisega. Diskursiivse institutsionalismi tähelepanukeskmes on tähendusloome, juurdunud müüdid õigest ja valest jne, mida käsitlesume konstruktivismi juures, ent mis siin seotakse selgemalt korrastatuse loomise ja vähendamisega. (Hall, Taylor 1996, Thelen 1999, Schmidt 2006)

Uusinstitutatsioonism mõtestab valitsemisinstitutsiooni kodanike mitmetähenduslike, eripalgeliste ja ajas muutuvate eelistuste ja tegevuste ühildamise mehhanismina. Toimiv institutsionaliseerumine ei tähenda üksnes riigiaparaadi formaalsete ülesannete ladusat täitmist, nagu hästi üldistada keskmise valija eelistusi ning vastu võtta ja rakendada seadusi. Lisaks peab riigivõim suutma edastada ühiskonna alusväärtustega haakuvaid korrastavaid sõnumeid ja saavutama piisava tagasiside suhetes kodanikega. Valitsemine toimib tunduvalt peremini, kui inimesed tulevad selle eesmärkide ja praktikatega valdavalt kaasa. Valitsemise tulemuslikkus sõltub kasvavalt kodanike kiirest täpsustavast tagasisidest, kas asjad liiguvad õiges suunas, see peab sageli olema vastastikusel ja lihtsam, kui eeldavad klassikalised formaalsed institutsioonid ja protseduurid.

Kõige selgema praktilise kuju on niisugune käsitlus saanud riigikeskse metavalitsetusena (vt Bell, Hindmoor 2009, vt ka Kooiman 2003). Selles lähenemises rõhutatakse inimestes ja ühiskonnas peituva energia väärimist, väga erinevate toimijate, mõtte-, korraldus- ja juhtimisviiside jm positiivsesse koostoimesse panekut. Hierarhia ja turuloogika kõrval rõhutatakse partnerlust ja demokraatlikku kodanikusubjektsust, mida riigivõim soodustab ja koordineerib.

Metavalitsetuses on senisest avatumate riigiinstitutsioonide eestvedamisel ja koordineerimisel toimuvasse valitsemisse kaasatud eri toimijad ning nendest moodustuvad võrgustikud, mida valitsus koordineerib. Selle üks osa on metavalitsetus ehk „reguleeritud isereguleerumine“ – käsitlus, mis rõhutab riigivõimu rolli interaktiivsete poliitiliste koostöövõrgustike soodustamisel ja suunamisel eri valdkondades, tasanditel, asutuste ja sektorite üleselt, ka turuolukorras. Siin püütakse kombineerida eri valitsemisstiilid, -võtted ja koostöövõrgustikud ühisel kõrgemal tasandil ning see võimaldab rakendada nii traditsioonilise (hierarhilise), võrgustiku- kui ka turupõhise valitsemise tugevaid külgi.

Valitsusele jääb valitsetuses oluline roll koordineerijana, sest paljud allsüsteemid ja koostöövormid ise tervikuks ei reguleeru. Riigivõim võib paljusid küsimusi korraldada klassikaliselt hierarhilisel viisil ning otsustab ka korraldusviisi muutmise – siin on sillad hierarhilisema valitsemisstiilini. Samas on otsustusprotsess laiahaardelisem ja kaasatakse erineva taustaga toimijaid, kes tegelevad rakendamisega või on lõpptarbijana mõjutatud. Riigikeskse metavalitsetuse mõte ongi selles, et avalikul võimul on endiselt keskne roll ühiskondliku mitmekesisuse eesmärgistatud rakendamisel, ent ressursside, panuste ja osalemisvalmiduse puhul

on oluline roll teistel toimijatel, kelle panustamismotivatsiooni püsimumist peab valitsus arvestama.

Nii saab ka dünaamilisemal ja interaktiivsemal riigivõimul olla eesmärgistatud tegevusjoon, võimekus ja lõpp-pädevus. Siit saab mitmeti täpsemalt edasi minna, ent metodoloogilise rahvusriikluse kriitika mõttes on üldise loogika väljajoonistamine piisav.

9. LÕPETUSEKS

Kokkuvõttes oleme samm-sammult liikunud riigikäsitluseni, kus riik pole muutumatu ja monoliitne struktuur, vaid pigem riigivõimu ja riigi laiemas mõttes dünaamiline tähenduste ja praktikate suhe, milles toimub asümmeetriline interaktiivne valitsemine. Riigi kitsas ja laias mõttes eristamine võimaldab mõiste avada viisil, mis sobib nii modernse riigi loogikaga kui ka avab tee sellest laiemaks vaateks. Riigivõim ja riik laiemas mõistes ei ole üheselt kokku liimitud, vaid võivad suhestuda ka osaliselt, eri viisidel ja kattuvusega. See võimaldab mõista eri riikide asümmeetriat, valitsuste piiriülest mõjuvõimu, riiklikku vähest võimu jne. Niisugune käsitus haakub näiteks Fergusoni, Mansbachi, Jonesi jt käsitlustega.

Strateegilis-relatsiooniline käsitus võimaldab sellest eristusest edasi minna ning süveneda toimijate eri eesmärkidesse, tegevusjoontesse ja suhetesse nii omavahel kui ka süsteemiga laiemalt. Eri võimuga toimijad, tähenduste konkurents väljadel, riigi- ja ühiskonnaprojektide sisu ja iga ajahetke koondtulemid, rajasõltuvus ja strateegilised ümberlülitused, riigi põhijooned ning muud siinsed käsitlused on head abivahendid selleks, et mõista toimijate ja riigisüsteemi vastastikust konstrueerumist nii riigi sees kui ka osalt riikide vahel.

Konstruktivism täpsustab riigi tähendussisu ja riigiga seostuvat tähendusloomet. Üldistatult võib riiki mõista diskursusuniversumina, mis ajas teiseb. Riigi tähendusruumi struktureerimises on keskne roll riigiinstitutsioonidel, kes saadavad elanikele korrastavaid signaale, mis ühelt poolt peaksid suurendama sidusust, ent teisalt kindlustama ka nende ja neid mehitavate eliitide juhtasendit ja vaimset ülemvõimu ühiskonnas. Seega kujuneb riik intersubjektiivsetest sattumuslikest praktikatest, millel on ka pidepunkte füüsilises keskkonnas.

Institutsionalism võimaldab eeltoodud tasandeid suhestada ja kujundada eesmärgistatud riigikeskse, aga interaktiivse metavalitsetuse loogika. Riigiinstitutsioone mõtestatakse kodanike mitmetähenduslike, eripalgeliste ja ajas muutuvate eelistuste ja tegevuste ühildamise mehhanismina. Riigiaparaat peab suutma edastada ühiskonna alusväärtustega haakuvaid korrastavaid sõnumeid ja saavutama piisava tagasiside suhetes kodanikega ning ühtlasi võimestama ja kaasama neid avalike eesmärkide panustamisse, vaheldades vajadust mööda valitsemisviise.

Seega on võimalik mõtestada riiki metodoloogilise rahvusriikluse kriitikaga sobivas võtmes ning käsitleda nii riiki üldiselt kui ka riigiaparaati eesmärgistatud

proaktiivse toimijana vastastiksuhetes riigiga laiemas mõttes. Riik on siin denaturaliseeritud ehk vabastatud tugevalt kontekstuaalsetest joontest. Samuti on riik derefiteeritud ehk pole esemestatud, vaid muutuv ning arvestab institutsioone, toimijate vastastiksuhteid ja tähendusloomet. Samas on võimalik seletada ka riigiparaadi aktiivsust ja valitsemise või valitsetuse saavutamise strateegiaid.

Nüüdseks on ilmselt ka hästi nähtav, et metodoloogilise rahvusriikluse kriitika keskmes pole mitte riigi mõiste ise, vaid sellega haakuvad absolutiseerivad, lukustavad ja positivistlikud taotlused. Viimaste osas jäävad väitlused kestma riigi mõistest sõltumata, ent loodetavasti on sinne artikkel piisavalt näidanud, et lootus leida nendele vastuseid lihtsalt riigi mõiste kritiseerimise või küsimärgistamise kaudu on petlik.

Riigi mõistet saab suhestada eri epistemoloogiliste ja metodoloogiliste käsitlustega, ent selle kasutamise huvikese on mujal. Me saame selle abil liigendada sotsiaalset tegelikkust ning mõtestada eri võimukeskuste, ühiskondade ja rahvusvaheliste süsteemide toimimist, olles tänu kriitikale teadlikum selle võimalustest ja piiridest. Riik jääb ikka vaieldavaks mõisteks, ent see ei tähenda üksnes vastuolusid, vaid ka koostoimet ja nüüdiskonteksti sobiva käsitluse kujundamise võimalikkust.

VIITEALLIKAD

- Agamben, Giorgio 1998. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- Agamben, Giorgio 2005. *State of Exception*. Chicago: University of Chicago Press.
- Beck, Ulrich; Sznaider, Natan 2006. Unpacking cosmopolitanism for the social sciences: A research agenda. *British Journal of Sociology*, 57(1), 1-23.
- Beck, Ulrich; Blok, Anders; Tyfield, David; Zhang, Joy Yueyue 2013. Cosmopolitan communities of climate risk: conceptual and empirical suggestions for a new research agenda. *Global Networks*, 13(1), 1-21.
- Bell, Stephen; Hindmoor, Andrew 2009. *Rethinking Governance. The Centrality of the State in Modern Society*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo, Delhi.
- Bertossi, Christophe; Duyvendak, Jan Willem 2012. National models of immigrant integration: The costs for comparative research. *Comparative European Politics*, 10, 237-247, doi:10.1057/cep.2012.10
- Bevir, Mark; Rhodes, Rod 2010. *The State as Cultural Practice*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Bigo, Didier, Isin, Engin F., Ruppert, Evelyn (toim) 2019. *Data Politics: Worlds, Subjects, Rights*. Abingon, New York: Routledge.
- Bohman, James 2007. *Democracy across Borders. From Dêmos to Dêmoi*. Cambridge: MIT Press.

- Bourdieu, Pierre 1984 [1979]. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press.
- Boudieu, Pierre 2003. *Praktilised põhjused. Teoteooriast*. Tallinn: Tänapäev.
- Bendix, Reinhard 1977 [1964]. *Nation-Building and Citizenship. Studies of Our Changing Social Order*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Berg, Eiki 1998. *Geopoliitika*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Bevir, Mark, Richards, David 2009. Decentring Policy Networks: A Theoretical Agenda. *Public Administration*, 87(1), 3-14.
- Bevir, Mark 2010. *Democratic Governance*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Bevir, Mark; Rhodes, Roderick Arthur William 2010. *The State as Cultural Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Blühdorn, Ingolfur 2013. *Simulative Demokratie. Neue Politik nach der Postdemokratischen Wende*. Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Brock, Lothar; Holm, Hans-Henrik; Sørensen, Georg; Stohl, Michael 2012. *Failed States. Violence and the Failure of Intervention*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Buzan, Barry, Weaver, Ole, de Wilde, Jaap 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers.
- Castells, Manuel 1996, second edition 2009. *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I*. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell.
- Castells, Manuel 1997, second edition 2009. *The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. II*. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell.
- Castells, Manuel 1998, second edition 2010. *End of Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. III*. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell.
- Cerny, Philip G. 2010. *Rethinking World Politics. A Theory of Transnational Neopluralism*. Oxford: Oxford University Press.
- Chernilo, Daniel 2006a. *Methodological nationalism and its critique*. Lk 129-140 kogumikus Delanty, Gerard; Kumar, Krishan (koost) The Sage Handbook of Nations and Nationalism. London: Sage.
- Chernilo, Daniel 2006b. Social theory's methodological nationalism myth and reality. *European Journal of Social Theory*, 9(1), 5-22.
- Chernilo, Daniel 2008. Methodological Nationalism: Theory and History. Ettekanne konverentsil *Annual Conference of the International Association of Critical Realism*, King's College, London.

- Chernilo, Daniel 2010. Methodological nationalism and the domestic analogy: classical resources for their critique. *Cambridge Review of International Affairs*, 23(1), 87-106.
- Chernilo, Daniel 2011. Methodological Nationalism: Theory and History. *Thesis Eleven*, 106(1), 98-117.
- Crouch, Colin 2004. *Post-Democracy*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Davies, William 2015. *Nervous States: How Feeling Took Over the World*. London: Vintage Publishing/Jonathan Cape.
- Dean, Mitchell 2007. *Governing Societies: Political Perspectives On Domestic And International Rule*. Maidenhead, New York: Open University Press.
- Dean, Mitchell 2010. *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. Second Edition. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publications.
- Depelteau, Francois (toim) 2018. *The Palgrave Handbook of Relational Sociology*. Cham: Springer Nature/Palgrave Macmillan.
- Elias, Norbert 2007 [1939]. *Tsiviliseerumisprotsess. II köide. Ühiskonna muutused. Ühe tsiviliseerumisteooria visand*. Tallinn: Varrak.
- Emirbayer, Mustafa 1997. Manifesto for Relational Sociology, *The American Journal of Sociology*, 103(2), 281-317.
- Faist, Thomas 2000. *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Oxford University Press.
- Faist, Thomas; Fauser, Marianne; Reisenauer, Eveline 2013. *Transnational Migration*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Ferguson, Yale; Mansbach, Richard 2004. *Remapping Global Politics. History's Revenge and Future Shock*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferguson, Yale; Mansbach, Richard 2008. *A World of Global Politics: Essays on Global Politics*. London; New York: Routledge.
- Fine, Robert 2003. Kant's theory of cosmopolitanism and Hegel's critique. *Philosophy and Social Criticism*, 29(6), 609-30.
- Finer, Samuel Edward 1997a. *The History of Government I. Ancient Monarchies and Empires*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Finer, Samuel Edward 1997b. *The History of Government II. The Intermediate Ages*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Finer, Samuel Edward 1997c. *The History of Government III. Empires, Monarchies, and the Modern State*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Flora, Peter.; Kuhnle, Stein; Urwin, Derek (toim) 1999. *State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Oxford, New York: Oxford University Press.

- Frödin, Olle Jonas 2012. Dissecting the state: towards a relational conceptualization of states and state failure. *Journal of International Development*, 24, 271-286, doi: 10.1002/jid 1743
- Gellner, Ernest 1983. *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Gellner, Ernest 1997. *Nationalism*. New York: New York University Press.
- Gerring, John 2001. *Social Science Methodology: A Criterial Framework*. Cambridge University Press.
- Giddens, Anthony 1985. *The Nation–State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Glick Schiller, Nina; Çağlar, Ayse 2009. Towards a comparative theory of locality in migration studies: Migrant incorporation and city scale. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(2), 177-202.
- Guillaume, Xavier; Huysmans, Jef (toim) 2013. *Citizenship and Security. The Constitution of Political Being*. London, New York: Routledge.
- Hall, Peter A., Taylor, Rosemary C. R. 1996. Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies*. XLIV, 44(5), 936-957.
- Hameiri, Shahar 2010. *Regulating Statehood. State Building and the Transformation of the Global Order*. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.
- Hay, Colin 2007. *Why We Hate Politics?* Cambridge, Malden: Polity Press.
- Hay, Colin 2014a. Neither real nor fictitious but ‘as if real’? A political ontology of the state. *The British Journal of Sociology*, 65(3), 459-480.
- Hay, Colin 2014b. If it didn’t exist we’d have to invent it... Further reflections on the ontological status of the state. *The British Journal of Sociology*, 65(3), 487-491.
- Held, David; Anderson, James; Gieben, Bram; Hall, Stuart; Harris, Lawrence; Lewis, Paul; Parker, Neil; Turok, Ben (toim) 1983. *States and Societies*. Oxford: Martin Robertson/The Open University.
- Held, David 1995. *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Stanford: Stanford University Press.
- Hodgson, Geoffrey M. 2007. Meanings of methodological individualism. *Journal of Economic Methodology*, 14(2), 211-226.
- Hooghe, Liesbet; Marks, Gary 2001. *Multi-level Governance and European Integration*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.
- Inocencio, Flavio, G.I. 2014. *Reconceptualizing Sovereignty in the Post-National State: Statehood Attributes in the International Order*. Bloomington: AuthorHouse.
- Inin, Engin F. 2004. The Neurotic Citizen. *Citizenship Studies*, 8(3), 217-235.
- Inin, Engin F.; Nielsen, Greg M. (toim) 2008. *Acts of Citizenship*. London, New York: Zed Books.

- Jessop, Bob 1990. *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*. Cambridge: Polity Press.
- Jessop, Bob 2013. *State Power*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Jessop, Bob 2014. Towards a political ontology of state power: a comment on Colin Hay's article. *The British Journal of Sociology*, 65(3), 481-486.
- Jessop, Bob 2016. *The State: Past, Present, Future*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Kalev, Leif 2009. Tugeva riikluse vaimsed alused. Eesti riigiidentiteet euroopaliku riigiehituse valguses. *Acta Politica Estica*, 3, 7–27. Võrgulehel <http://publications.tlu.ee/index.php/actapoliticaestica/article/view/30/28> (4.08.2020)
- Kalev, Leif 2011. Riik ja kodanikud. Lk 62-80 kõrgkooliõpikus Kalev, Leif; Toots, Anu (toim). *Poliitika ja valitsemise alused*. Tallinn: Maurus/Tallinna Ülikooli Riigiteaduste Instituut.
- Kalev, Leif; Roosmaa, Liana 2012. Riikluse ülesehitamine. Lk 25-66 kogumikus Vetik, Raivo (koost) *Eesti poliitika ja valitsemine 1991-2011*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Kalev, Leif; Jakobson, Mari-Liis 2013. Governing transnationalism and transformation of state sovereignty. Ettekanne konverentsil *European Consortium for Political Research 7th General Conference*, 4-7.09.2013, Sciences Po Bordeaux.
- Kalev, Leif; Vetik, Raivo; Jakobson, Mari-Liis 2015. Metodoloogiline rahvusriiklus ja selle kriitika. *Acta Politica Estica* 6, 20-36.
- Kalev, Leif; Sinivee, Henry 2017. Mitmikkodakondsuse väitlused ja režiimimuutused: Eesti teiste Euroopa Liidu uute liikmesriikide taustal. *Acta Politica Estica* 8, 118-158.
- Kalev, Leif; Jakobson, Mari-Liis 2020. Citizenship, Post-communism and the Age of Migration. Lk 257-271 kogumikus Jacobsen, Mogens Chrom; Berhanu Gebre, Emnet; Župarić-Iljić, Drago (toim). *Cosmopolitanism, Migration and Universal Human Rights*. Cham: Springer Nature.
- Kjaer, Anne Mette 2004. *Governance*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Kjellen, Rudolf 1940. *Riik kui eluvorm*. Tallinn: Kirjastus-osäühing Kultuurkoondis.
- Kivisto, Peter; Faist, Thomas 2010. *Beyond a Border. The Causes and Consequences of Contemporary Immigration*. Thousand Oaks: Pine Forge Press/Sage.
- Kooiman, Jan 2003. *Governing as Governance*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. DOI: 10.4135/9781446215012
- Leibfried, Stephan; Huber, Evelyne; Lange, Matthew; Levy, Jonah D.; Nullmeyer, Frank; Stephens, John D. (toim) 2015. *The Oxford Handbook of Transformations of The State*. Oxford, New York: Oxford University Press.

- Lefebvre, Henri 2003. Space and the State. Lk 84-100 kogumikus Brenner, Neil; Jessop, Bob; Jones, Martin; MacLeod, Gordon. *State/Space. A Reader*. Malden, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Publishing.
- Luhmann, Niklas 2009 [1984]. *Sotsiaalsed s steemid*. Tartu: Ilmamaa.
- Manea, Simona 2007. From essentialist to relational ontology: Locating Agency in Relational and 'Structurally Complex Actors'. V rgulehel <http://www.allacademic.com> (2.03.2009)
- Mann, Michael 1986. *The Sources of Social Power. Volume I: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Mann, Michael 1993. *The Sources of Social Power. Volume II: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Mann, Michael 2012. *The Sources of Social Power. Volume 3: Global Empires and Revolution, 1890-1945*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Mann, Michael 2013. *The Sources of Social Power. Volume 4: Globalisations, 1945-2011*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Massey, David S.; Arango, Joaquin; Hugo, Graeme; Kouaouci, Ali; Pellegrino, Adela; Taylor, J. Edward 1998 *Worlds in Motion: International Migration at the End of the Millennium*. Oxford: Oxford University Press.
- Newman, Janet, Clarke, John 2009. *Publics, Politics and Power. Remaking the Public in Public Services*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
- Nicolaidis; Kalypso 2004. The New Constitution as European Demoi-crazy? *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 7(1), 76-93.
- Ohmae, Kenichi 1995. *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. New York: McKinsey & Company.
- Papadopoulos, Yannis 2013. *Democracy in Crisis? Politics, Governance and Policy*. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.
- Parker, Neil 2016. *Empire and International Order*. London: Routledge.
- Parsons, Craig 2007. *Mapping Arguments in Political Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Parsons, Talcott; Smelser, Neil J. 1956. *Economy and Society. A Study in the Integration of Economic and Social Theory*. Glencoe, IL: The Free Press.
- Pierson, Christopher 2004. *The Modern State*. New York: Routledge.
- Poggi, Gianfranco 1978. *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*. Stanford: Stanford University Press.

- Poggi, Gianfranco 1990. *The State. Its Nature, Development and Prospects*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Portes, Alejandro; Guarnizo, Luis E.; Haller, William 2003. Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants. *American Journal of Sociology*, 108, 1211-1248.
- Potšeptsov, Georgi 2009. *Strateegiline sõda: kuidas mõtete võidujooks võidab võidurelvastumise*. Tallinn: OÜ Infotrükk.
- Pugh, Jonathan; Thien, Deborah; Marres, Noortje; Featherstone, David; Griffin, Liza; Banerjee-Guha, Swapna, Korf, Benedikt; Day, Richard; Buenfil-Burgos, Rosa Nidia; du Toit, Andries; Brown, Judy; Carter, David; Mitchell, Katharyne; Barros, Sebastian; Barros, Mercedes; Perez, Andres; Grinberg, Silvia; Groppo, Alejandro; Halperin, Sandra; Rumford, Chris; Gouws, Amanda; Robins, Stephen; Shani, Giorgio; Halbert, Debora J.; Norval, Aletta J.; Howarth, David; Weller, Sally; Tie, Warwick; Del Casino Jr., Vincent J.; Celik, Nur Betül 2009. What are the consequences of the 'spatial turn' for how we understand politics today? A proposed research agenda. *Progress in Human Geography*, 33(5), 579–586.
- Raadschelders, Jos C. N. 1998. *Handbook of Administrative History*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Rae, Heather 2002. *State Identities and the Homogenisation of Peoples*. Cambridge, New York, Port Melbourne, Madrid, Cape Town: Cambridge University Press.
- Raud, Rein (koost) 2019. *Tegelikkus ja sotsiaalsed konstruktsioonid*. Tallinn: Salvaja.
- Rosenau, James N. 2004. Stong Demand, Huge Supply: Governance in an Emerging Epoch. Lk 31-48 kogumikus Bache, Ian; Flinders, Matthew (toim). *Multi-level Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Sabine, George H. 1973 [1937]. *A History of Political Theory. Fourth Edition (revised by Thomas L. Thorston)*. New Delhi: Oxford & IBH Publishing Co. Pvt Ltd.
- Schmidt, Vivien 2006. Institutionalism. Lk 98-117 kogumikus Hay, Colin; Lister, Michael; Marsh, David (toim). *The State. Theories and Issues*. New York: Palgrave Macmillan.
- Searle, John 1995. *The Construction of Social Reality*. New York, London, Toronto, Sidney, Singapore: The Free Press.
- Smith, Anthony Douglas 1983. *Theories of Nationalism*. London: Duckworth.
- Sørensen, Georg 2004. *The Transformation of the State. Beyond the Myth of Retreat*. Houndmills, New York: PalgraveMacMillan.

- Sørensen, Eva; Torfing, Jacob 2017. The Janus Face of Governance Theory. Depoliticizing or Repoliticizing Public Governance? Lk 28-28 kogumikus Fawcett, Paul; Flinders, Matthew; Hay, Colin; Wood, Matthew (toim). *Anti-Politics, Depoliticization, and Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Steinberger, Peter J. 2015. The State as a Universe of Discourse. Lk 48-80 kogumikus Robert Schuett, Peter M. R. Stirk (toim). *The Concept of The State in International Relations. Philosophy, Sovereignty, Cosmopolitanism*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Stoker, Gerry 1998. Governance as Theory. Five Propositions. *International Social Science Journal*, 50 (155), 17-28.
- Zippelius, Reinhold 1999. *Allgemeine Staatslehre (Politikwissenschaft). Dreizehnte, neubearbeitete Auflage*. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Taylor, Peter J. 2003. The State as Container: Towards a Theory of State Transformation. Lk 101-113 kogumikus Brenner, Neil; Jessop, Bob; Jones, Martin; MacLeod, Gordon (toim.) *State/Space. A Reader*. Malden, MA, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Publishing.
- Thelen, Kathleen 1999. Historical Institutionalism in Comaparative Politics, *The Annual Review of Political Science*, 2, 369-404.
- Vetik, Raivo 2019. National Identity as Interethnic (De)mobilization: A Relational Approach, *Ethnopolitics*, 18:4, 406-422, DOI: 10.1080/17449057.2019.1613065
- Waters, Malcolm 2006. *Globalization. Second Edition*. London, New York: Routledge.
- Wendt, Alexander 1999. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Willke, Helmut 1992. *Ironie des Staates: Grundlinien einer Staatstheorie polyzentrischer Gesellschaft*. Suhrkamp: Frankfurt.
- Wilson, Peter H. 2016. *Heart of Europe: A History of the Holy Roman Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wimmer, Andreas 2018. *Nation Building. Why Some Countries Come Together While Others Fall Apart*. Princeton: Princeton University Press.
- Wimmer, Andreas; Glick Schiller, Nina 2002a. Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences *Global Networks*, 2(4), 301-34.
- Wimmer, Andreas; Glick Schiller, Nina 2002b. Methodological nationalism and the study of migration. *European Journal of Sociology*, 43(2), 217-240.